

Omsorg i ny drakt – En konsekvens av dagens tvangsregulering?

Hvorfor fikk vi kapittel 6A i Lov om sosiale tjenester?

De umiddelbare forklaringer på hvorfor vi fikk kap. 6A i sosialtjenesteloven var først og fremst at en ville bedre rettsikkerheten til enkelte personer med psykisk utviklingshemming som i perioder har alvorlige adferdsvansker. Med dette ville en komme til livs den uetiske behandling som vi opp gjennom historien har sett en rekke eksempler på.

Men, iverksettelsen av kapittel 6A kan imidlertid også forstås i lys av generelle trekk ved samfunnsutviklingen. Det er flere som har tatt til orde for en økende rettsliggjøring av ulike samfunnsforhold (Se f.eks; Cohen 1985, Wolfe 1989, Eriksen 1993, Terum 1996, Vetlesen 2001).

Sentrale kriterier for økende rettsliggjøring er bl.a. lovgivningsvekst og byråkratisering. Rettsliggjøringen kommer altså blant annet til uttrykk gjennom en sterk vekst i nye lover som bidrar til en økende tendens til å styre og regulere samfunnet ved hjelp av rettslige kategorier. Rettsliggjøringen representerer videre en form for sosial kontroll som tar utgangspunkt i den organiserte måten samfunnet reagerer på når det gjelder adferd og mennesker som betraktes som avvikende, problematiske, vanskelige, truende eller på annen måte uønsket. Denne reaksjonen har mange forskjellige navn, som for eksempel avskrekkelse, straff, forebygging, isolering, og rehabilitering, (Cohen, 1985 s. 14). Eller som i dette tilfellet; tvang.

Den rettsliggjøring av omsorgsarbeidet som vi ser eksempler på blant annet gjennom kapittel 6A, kan representere både positive og negative sider, eller ha tilsiktede og utilsiktede virkninger. Det positive og tilsiktede kan være at rettsikkerheten til personer med psykisk utviklingshemming blir bedre og at en kanskje reduserer omfanget av uetiske behandlingsopplegg.

I sluttrapporten til den rådgivende

gruppen som har fulgt praktiseringen av loven fra den ble igangsatt og frem til midten av 2002 konkluderes det også med at bruk av tvang i tjenesteutøvelsen er redusert gjennom de årene loven har vært virksom. Det er også rådets oppfatning at den totale mengden av både urettmessig og rettmessig bruk av tvang har gått ned, og at den rettmessige tvangsbruken har sunket på grunn av at en i større grad finner alternative tiltak for å minske utfordrende adferd (Sluttrapport fra rådet for kapittel 6a). Og det er bra!

Men, det er også fare for at denne rettsliggjøringen kan ha en rekke negative og utilsiktede konsekvenser. Økende rettsliggjøring kan føre til at omsorgsarbeidet gjøres til et pliktlop der det viktigste er å holde seg innenfor lovlighetens grenser. Det vil videre kunne være en fare for at omsorgsarbeidet innsnevres på en slik måte at det som er juridisk relevant får forrang og at en i verste fall anser alt som ikke er juridisk relevant

som irrelevant (Mathiesen, 1997). Eller at man finner nye og kreative løsninger for å omgå juridiske reguleringer, slik følgende eksempel viser:

«En av personale går ut av leiligheten for å finne ut hva Petter skal ha til middag. Jeg går sammen med henne. Hun går til et rom i en annen etasje for å hente middag til Petter. Hvorfor har dere maten til Petter her spør jeg – jo fordi at vi ikke har lov å låse skapdørene inne i leiligheten til Petter – derfor har vi all maten hans på et rom utenfor leiligheten hans. Vi lager ferdig maten til Petter inne på personalrommet slik at det kun er tallerkenen med den ferdige porsjonen vi bærer inn til han».

Et annet eksempel er når kriteriene for bruk av tvang blir så detaljerte at det tar hele oppmerksomheten til omsorgsytterne, noe som i sin tur kan bidra til at fokus dras bort fra personalets primære oppgave; nemlig å yte omsorg. I enkelte tilfeller kan det være snakk om at det finnes mellom 10 og 15 kriterier som utløser tvangstiltak, dette betyr at personalets oppmerksomhet i stor grad knyttes opp til å se om kriterier inntreffes. I andre tilfeller dreier det seg om detaljerte prosedyrer for hvordan tiltaket skal gjennomføres, enkelte ganger er prosedyrene så detaljerte at personale nærmest må være programmert for å kunne følge alle prosedyrene.

På denne måten kan oppmerksomheten rundt tvangsbruk bidra til å overskygge evnen til innlevelse og impulsivitet, slik følgende eksempel viser:

Hun er mye gladere nå enn hun var før... virker mye friere – men det er jo vi også. Før måtte vi jo ha hele vår oppmerksomhet knyttet til kriteriene for tvangstiltaket. Nå kan vi tøyse mer, være litt mer impulsiv. Vi hadde ikke oppmerksomheten knyttet til hva hun måtte tenke og føle tidligere. Alt dreide seg om kriteriene, vi hadde evig nok med det.....

Dette eksemplet er hentet fra en samtale jeg hadde med personalet i en bolig hvor de hadde hatt et omfattende og detaljert tvangstiltak overfor en av tjenestemottakerne. I stedet for å ta positive initiativ og

» Denne reaksjonen har mange forskjellige navn, som for eksempel avskrekkelse, straff, forebygging, isolering, og rehabilitering.

Forsker og sosiolog Tina Luther Handegård er ansatt ved Nordlandsforskning og har i flere artikler behandlet spørsmål som knytter seg til omsorg for mennesker med utviklingshemming. Artikkelen er en bearbeiding av et foredrag hun holdt på SORs fagkonferanse i april.

hjelp omsorgsmottaker til et best mulig liv, kan personalet bli for opptatt av å følge det aktuelle tvangstiltaket til punkt og prikke.

Enkelte hevder også at juristenes tenkemåte, den rettslige tenkemåte, for det første er slik at den forenkler samfunnsmessige forhold, mellommenneskelige forhold og konfliktstoff spesielt. For det andre er den rettslige tenkemåte slik at den blir et tankemessig hjelpemiddel til å avgrense, beskrive og dermed løse konflikter på helt bestemte måter (Mathiesen 1997 s.147). Økende rettliggjøring kan dermed bidra til at en overskygger eller fortrenger andre sentrale sider ved omsorgsarbeidet. Det er også en fare for at rettliggjøringen eller jussifiseringen av omsorgen skyver de moralske forpliktelser i bakgrunnen (Wolfe 1989). Filosofen Arne Johan Vetlesen (2001) mener at det blant annet kan undergrave moralens – inklusive omsorgens – kår. Nettopp fordi rettigheter er juridiske størrelser og at de er kodifisert og nedfelt i et lovverk. I tillegg er anvendelsesområdet og rekkevidden nøyaktig spesifisert, noe som også bidrar til at en rettighet er noe påklagbart og at det i prinsippet er objektivt avgjørbart når en rettighet er overholdt og når den er krenket. Vetlesen vil videre ikke benekte at omsorg i vårt samfunn er blitt en juridisk størrelse, men poengterer at omsorg har mer til felles med moralske forpliktelser enn med rettigheter.

En økende rettliggjøring av omsorgen kan også få konsekvenser for hvilken type rasjonalitet som vil dominere innenfor dette feltet. Wærness (2001) fremhever at den empirisk baserte kvinneforskningen innenfor omsorgsfeltet har stilt seg sterkt kritisk til den økonomiske og teknologiske rasjonalitet som har vært dominerende. Hun har stått i bresjen for at både rasjonell handling, fornuft og følelser var viktig for utøvelse av god omsorg. Med begrepet omsorgsrasjonalitet mener Wærness at man må ta utgangspunkt i at mennesket på samme tid kan handle både rasjonelt og medfølende overfor andre mennesker. For å kunne handle omsorgsrasjonelt kreves det at en har en viss personlig kjennskap til eller evne og mulighet for innlevelse i den omsorgstrengendes situasjon. Dette er en type rasjonalitet som baserer seg på en kontekstuell og beskrivende tenkemåte i kontrast til den teknisk- og økonomiske rasjonaliteten som baserer seg på en formell og abstrakt tenkemåte. En viktig side ved omsorgsrasjonaliteten er at omsorgsarbeidet verken kan eller bør stand-

Tina Luther Handegård på talerstolen. (Foto: Tor Visnes).

„ I enkelte tilfeller kan det være snakk om at det finnes mellom 10 og 15 kriterier som utløser tvangstiltak.

«I Strandveien er det klare regler for hvordan personalet skal opptre i ulike situasjoner. Dette gjelder for eksempel når tjenestemottaker er til fare for seg selv, når hun går til angrep på andre personer eller materielle gjenstander og i tilfeller hvor hun bidrar til at uro smitter over på de andre som bor her. I slike tilfeller utøver man tvangstiltak ved at personalet går tett inntil henne og holder henne, mens de gir instruks «reis deg opp å gå på rommet ditt» – er de utendørs, sier personalet «reis deg opp å gå på fortauet» – dersom hun ikke reagerer skal to av personalet løfte henne opp på beina. En under hver arm. Dersom hun da ikke går skal hun løftes til nærmeste rolige/ufarlige sted. Her starter personalet med ny instruks, mens de fortsetter å holde henne

ardiseres, omsorgsarbeidene er derimot avhengig av å ha frihet, for å best mulig kunne tilpasse sitt arbeid til hva som vil være den enkeltes beste i øyeblikket (Wærness 1996 og 2001).

Jeg skal i fortsettelsen av mitt foredrag fokusere videre på to mulige konsekvenser av kapittel 6A – og først skal jeg igjen sitere et utdrag fra mine feltnotater:

under hver sin arm – da har hun sjanse til å sette beina under seg å gå videre – samtidig som personalet opprettholder kravet til henne. Dersom hun fortsatt ikke reagerer løfter personalet henne videre dit hun skal, og der skal hun være til hun blir rolig. Når hun er blitt rolig skal man gå videre i dagplanen fra der man avbrøt».

Fortellingen illustrerer to mulige konsekvenser av kapittel 6A i sosialtjenesteloven. På den ene siden gir den en oppskrift for hvordan personalet skal håndtere ulike situasjoner. Det enkelte tvangstiltak har vært gjenstand for utredning og godkjenning, og man stiller en rekke krav til gjennomføringen av tiltaket gjennom ulike kriterier for bruk av tiltakene. På den måten vil

man til en viss grad sikre seg mot vilkårlig og uetisk omsorgsutøvelse, og personalet vil i stor grad stole på at de gjør det «rette» når de forholder seg til det godkjente tvangstiltaket. På den andre siden kan slike reguleringer av omsorgsarbeidet føre til at andre sentrale sider ved omsorgsarbeidet blir fortrengt eller oversett, eller at omsorgen i verste fall blir borte. Dette fordi personalets mulighet til å bruke skjønn blir redusert gjennom de mer eller mindre ferdige tolkningsrammer som tvangstiltakene representerer. Min

studie viser at det ikke bare er tvangstiltak som har en slik virkning, også omfattende bruk av miljøregler er med på å forhåndsde-

„ En viktig side ved omsorgsrasjonaliteten er at omsorgsarbeidet verken kan eller bør standardiseres.

Tegning reproduert med tillatelse av Martha Perske fra PERSKE: PENCIL PORTRAITS 1971–1990 (Nashville: Abingdon Press, 1998).

finere hva personalet skal gjøre i ulike situasjoner, noe som kan ha samme type virkning som detaljerte tvangstiltak, nemlig at muligheten for skjønnsutøvelse blir mindre.

Utgangspunktet for mine refleksjoner videre er altså, hva skjer med omsorgen når omsorgsarbeidet rutineres, regelstyres og gjennomføres ved iverksetting av detaljerte tvangstiltak?

Vil en formalisering av omsorgsarbeidet som mer og mer tilpasses mål-middel-modeller ha plass for omsorgsarbeiderens skjønnsutøvelse? Skjønn innebærer en viss form for frihet eller fleksibilitet og det gir personalet handlingsrom i utøvelse av omsorgsarbeidet. Et slikt handlingsrom er viktig fordi personalet stadig kommer opp i valg-situasjoner som de må vurdere der og da. Essensen er at det som preger omsorgsarbeidet til forskjell fra mer teknologisk arbeid er at omsorgsarbeid forutsetter menneskelig ekspertise. Karen Christensen

» Min studie viser at det ikke bare er tvangstiltak som har en slik virkning.

(1999) fører den samme type resonnement i sin studie av innføringen av datateknologi i omsorgstjenesten. Hvor hun nettopp peker på at en konsekvens av at datamaskinen overtar deler av arbeidet er standardisering og rutinisering og at en dermed overser sentrale sider ved omsorgsarbeidet. Christensen mener at mens den teknologiske ekspertise følges av regelorientering og oppsplitting av informasjon som igjen fører til standardisering og rutinisering, så forutsetter omsorgsarbeidet en ekspertise som ikke kan reduseres til regler og standarder. Den må i stedet bygge på skjønn (Christensen, 1999 s. 145).

I flere av de boliger jeg har studert uttrykker personalet seg svært positivt til en stram strukturering av omsorgsarbeidet, bl.a. gjennom detaljerte dagsplanstyringer, omfattende bruk av miljøregler, bruk av tvangstiltak osv. fordi det bidrar til standardisering av arbeidet og en begrensning av personalets makt. Standardisering og stram strukturering av omsorgsarbeidet hindrer altså personalet i å bruke

skjønn, noe som igjen bidrar til å begrense personalets makt. En annen fordel med en stram struktur er at «det gjør at vi til enhver tid vet hva vi skal gjøre», og «vi slipper å lure på hvordan vi skal takle ulike situasjoner».

Flere av mine informanter forteller at de «jobber systematisk med å lage opplegg som bidrar til å redusere personalet skjønnsutøvelse». Jeg får inntrykk av at det ses på som lite faglig med mye frihet. Dette kan illustreres med følgende utdrag fra mine notater:

«..det positive er at grensene for når vi skal reagere på uønsket adferd er blitt klarere definert. Noe som også betyr at vi reagerer mer likt. Nå vet alle hvordan de skal reagere. Før var det mer tilfeldig hvordan vi reagerte – det var mye vanskeligere å vurdere hvor grensene gikk. Vi jobber hele tiden med det faglige opplegget her, med loven fikk vi også flere knagger, og dermed blir det bedre faglig vinkling på det arbeidet som gjøres».

Ingenting overlates til tilfeldighetene, skjønn ser ut til å være en indikasjon på det ufaglige, det useriøse og det tilfeldige. En

fare med en slik tilnærming til omsorgsarbeidet er at refleksjonen blir borte. Regler, tiltak og prosedyrer overtar for det fleksive. I enkelte miljøer fører dette til at man har nedskrevne prosedyrer for det meste av det man har opplevd og det man kan tenke seg kommer til å skje i fremtiden.

Personale fremhever dessuten at de avventer situasjonene mer nå enn hva de gjorde før – «vi er mer bevisst tvangsbruken», sier de. «Nå må vi dokumentere hvorfor vi bruker tvang og da holder det ikke å begrunne det med egne opplevelser». Hos de som er uttrykker fascinasjon til at regler og tiltak styrer omsorgsarbeidet oppleves ikke egne opplevelser som faglige eller rasjonelle. De anser det derfor som spesielt viktig å «hele tiden arbeide med det faglige opplegget».

I lys av dette kan vi også forstå utsagnet om at «Kap. 6A kom på toppen av alt det andre her, med flere knagger blir det jo bedre faglig vinkling på det arbeidet som gjøres». Lovverket bidrar til en bedre faglig vinkling av omsorgsarbeidet. Først og fremst fordi det sikrer at alle reagerer likt og ikke minst at alle reagerer samtidig.

Før reagerte vi nok svært forskjellig, det var vanskelig å bli enige om når grensen var nådd, ingenting var klart definert. Vi reagerte nok mer ut i fra hvordan vi selv subjektivt opplevde situasjonen.

Jeg har sett en rekke eksempler på at tvangstiltak representerer et mål på faglighet. En nærliggende tolkning av hvorfor det blir slik er at dette bidrar til å gjøre omsorgsarbeidet mer målbart og ikke minst at det er med å synliggjøre arbeidet. Et arbeid som sjelden lar seg måle og som sjelden resulterer i et synlig produkt – fordi omsorgsarbeidet har en sterk usynlighets karakter.

Er en systematisk jobbing med det faglige opplegget rundt tjenestemottakerne alltid til det bedre? Her tror jeg det er grunn til å være på vakt – Fordi dette kan representerer et syn på omsorgsarbeid som et instrumentelt arbeid som kan innpasses i en mål-middel modell – hvor resultatet gradvis kan

bli et mer og mer mekanisk og teknologisk omsorgsarbeid. Et relevant spørsmål i denne sammenhengen er derfor: Hvor blir omsorgen av i et slikt perspektiv? Personalets fascinasjon kan være knyttet til at tvangstiltak gir dem ferdige tolkningsrammer. Noe som bidrar til å skape orden og system, eller som en av informantene sa «flere faglige knagger» å støtte seg mot. Den ferdige tolkningsrammen som prosedyrene rundt tiltakene presenterer gjør at de vet hva de skal gjøre, det skaper forutsigbarhet over noe som ikke har vært forutsigbart, og oversikt over det kaotiske. Er rom for skjønn ubehagelig, og vanskelig å håndtere? På en måte kan dagens tvangsregulering sies å være et ambivalens reduserende tiltak,

fordi det ikke lengre er omsorgsyternes oppgave å vurdere hva den enkelte tjenestemottaker trenger. Personale kan derimot vise til at det står i tiltaket hva de skal gjøre og at dette er noe som er utredet, godkjent og vedtatt. På samme måte som Mia Vabø (2001) viser i en studie hvor hun drøfter skjønnsutøvelse opp mot omsorgskontrakter basert på «bestiller-utfører prinsippet». Eller som Merete Lie (1997) fant i sin studie av konsekvensene av computerbruk blant sosialrådgivere, nemlig at datamaskinen får det kaoset klientenes situasjon representerer til å ligne på orden (Christensen s. 144).

Jeg mener ikke å si at vi er der i dag – selv om jeg i mitt datamateriale kan se enkelte slike tendenser – derimot vil jeg advare mot at vi først og fremst, eller bare, er opp-tatt av om tvangsbruken er gått opp eller ned som følge av dagens tvangsregulering.

Det er også verdt å se nærmere på hvilken retning omsorgskulturen tar – er vi ikke oppmerksomme på disse faresignaler som jeg nå har berørt kan vi risikere at det blir som Kari Wærness (1999) beskriver at omsorgsmottakerne bli en grå masse for travle hjelpere som ikke greier å oppfatte tjenestemottakerne som konkrete personer. Det viktigste blir altså å følge reglene og tiltakene og man slutter å reflektere over hva man gjør. Hvis personale fritas eller frarøves retten til å vurdere omsorgs situasjonen, fritas eller frarøves de også retten til å drive omsorgsarbeid.

„ I enkelte miljøer fører dette til at man har nedskrevne prosedyrer for det meste av det man har opplevd og det man kan tenke seg kommer til å skje i fremtiden.

„ Er rom for skjønn ubehagelig, og vanskelig å håndtere?

Referanser

- Cohen, Stanley (1994) *Den sociale controls nye former*. Oversatt fra engelsk etter «Visions of Social Control. Polity Press, ambridge 1985 av Hans Reitzels Forlag AS. København.
- Christensen, Karen (1999) «Computerbruk og omsorgsarbeid – lar det seg forene?» i Thorsen og Wærness (red.) Blir omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten. AdNotam Gyldendal. Oslo.
- Eriksen, Erik Oddvar (1993) *Den offentlige dimmensjon*. Verdier og styring i offentlig sektor. LOS-senterets Tano-serie.
- Mathiesen, Thomas (1997) *Retten i samfunnet. En innføring i retts-sosiologi*. Pax Forlag. Oslo.
- Terum, Lars Inge (1996) *Grenser for sosialpolitisk modernisering*. Det blå bibliotek. Universitetsforlaget. Oslo.
- Vabø, Mia (2001) «Forbrukermakt – en kilde til bedre omsorgstjenester?» i Makt og avmakt i helse- og omsorgstjenesten av Thorsen, Dahle og Vabø. NOVA Rapport 18:2001. Oslo.
- Vetlesen, Arne Johan. (2001) «Dyd-enes gjenkomst og omsorgens grunnlag». i Ruyter og Vetlesen (red.) Omsorgens tveetydighet. Egenart, historie og praksis. Gyldendal Akademiske forlag. Oslo.
- Wolfe, A. (1989) *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley: University of California Press.
- Wærness, Kari (1996) «Omsorgsrationalitet». *Refleksjoner over ett begrepps karriær*. i Eliasson, R. (red) Omsorgens skiftninger. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen. Studentlitteratur, Lund.
- Wærness, Kari (1999) «Kan travelhet skape grusomhet i den offentlige omsorgstjenesten?» i Thorsen og Wærness (red.) Blir omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten. AdNotam Gyldendal. Oslo.
- Wærness, Kari (2001) «Omsorgsetikk, omsorgsrationalitet og forskningens ansvar» i Ruyter og Vetlesen (red.) Omsorgens tveetydighet. Egenart, historie og praksis. Gyldendal Akademiske forlag. Oslo.